

ประเพณีลอยกระทง

ประเทือง เครือหงส์

“ลอยกระทง” ถือเป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งของชนชาวไทยที่ทำสืบทอดกันมาช้านาน จาก “พิธีตามประทีป” กับ “พิธีลอยประทีป” ซึ่งเป็นพิธีของพราหมณ์ มาปรับถือให้สอดคล้องตามคติทางพระพุทธศาสนา แม้เข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิ และในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จาก “พระราชพิธีจองเปรียงชักโคมลอยโคม” “ลอยกระทงทรงประทีป” และ “เรือลอยพระประทีป” ตามลำดับ มาเป็น “พิธีลอยกระทง” ในกาลต่อมา กลายเป็นแบบประเพณีร่วมกันของกลุ่มชนทั่วไปในภูมิภาคนี้ และนิยมทำกันในคืนเพ็ญ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) เดือน ๑๒ ตามปฏิทินทางจันทรคติ หรือเดือนยี่ (เดือน ๒) ตามปฏิทินทางจันทรคติล้านนา (ต่างกับภาคกลาง ๒ เดือน) ซึ่งตกในเดือนพฤศจิกายนทางสุริยคติ หรือบางปีอาจตกในเดือนตุลาคมก็มี เช่น พ.ศ. ๒๕๔๔ และ พ.ศ. ๒๕๖๓ สืบเนื่องด้วยวิถีชีวิตของชนชาวไทยผูกพันอยู่กับสายน้ำ สร้างบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำ ลำคลอง และในช่วงดังกล่าวนี้ใกล้สิ้นฤดูฝน (วัสสานฤดู) เป็นดิถีเพ็ญพระจันทร์เต็มดวง มีแสงสว่างส่องไส น้ำหลาก สายน้ำใสสะอาดเต็มฝั่ง เป็นบรรยากาศที่งดงามเย็นสบาย ควรจะมีการรื่นเริงในเวลากลางคืน บูชาคุณพระพุทธเจ้าซึ่งมีสิ่งแทนตั้งอยู่ ณ สถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งการสะเดาะเคราะห์ และการขอขมาลาโทษต่อธรรมชาติตามคติเดิมอีกด้วย

พระยาอนูมานราชชน ได้สันนิษฐานว่า ต้นเหตุแห่งการลอยกระทงอาจมีมูลฐานเป็นไปได้ว่าการลอยกระทงเป็นคติของชนชาติที่ประกอบกสิกรรม ซึ่งต้องอาศัยน้ำเป็นสำคัญ เมื่อพืชพันธุ์ธัญชาติดองงามดี และเป็นเวลาที่น้ำเจ็นองพอดี ก็ทำกระทงลอยไปตามกระแสน้ำไหล เพื่อขอบคุณพระแม่คงคาหรือเทพเจ้าที่ประทานน้ำมาให้ความอุดมสมบูรณ์ เหตุนี้จึงได้ลอยกระทงในฤดูกาลน้ำมาก และเมื่อเสร็จแล้วจึงเล่นรื่นเริงด้วยความยินดี เท่ากับเป็นการสมโภชการงานที่ได้กระทำว่าได้ลุล่วงและรอดมาจนเห็นผลแล้ว..... ต่อมาเมื่อมนุษย์มีความเจริญแล้ว การวิตกทุกข์ร้อนเรื่องการเพาะปลูกว่าจะไม่ได้ผลก็น้อยลงไป แต่ก็ยังทำการบวงสรวง ตามที่เคยทำมาจนเป็นประเพณี แต่ต่างก็แก้ไขเข้ากับคติลัทธิทางศาสนาที่ตนนับถือ เช่น มีการทำบุญสุนทานเพิ่มขึ้นในทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น แต่ที่สุุดก็คงเหลือแต่การเล่นสนุกสนานรื่นเริงกันเป็นส่วนใหญ่.....

ก่อนนี้ “พิธีตามประทีป” และ “พิธีลอยประทีป” เป็นคติทางศาสนาพราหมณ์ มีพิธีที่เกี่ยวข้องกับผู้ทรงอำนาจเหนือธรรมชาติ ทำขึ้นเพื่อบูชาเทพเจ้าทั้งสาม คือ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม โดยก่อนลอยจะต้องมีการตามประทีปก่อน ตามคัมภีร์โบราณอินเดียเรียกว่า “ทีปาวลี” กำหนดทางโหราศาสตร์ว่า เมื่อพระอาทิตย์ถึงราศีพฤศจิกายน พระจันทร์อยู่ราศีพฤษภเมื่อใด เมื่อนั้นเป็นเวลาตามประทีป และเมื่อบูชาไว้ครบกำหนดวาระแล้วก็เอาโคมไฟนั้นไปลอยน้ำเสีย ซึ่งประเพณีนี้ได้มีมาก่อนลอยกระทง แต่ไม่มีหลักฐานระบุแน่ชัด ครั้นพระพุทธศาสนาแผ่เข้ามาและชาวพุทธเห็นเป็นเรื่องที่ดี จึงปรับถือตามคติที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มีการทำพิธีชักโคมเพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุ และลอยโคมเพื่อบูชารอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้า มักถือเอาเดือน ๑๒ หรือเดือนยี่ (เดือน ๒) ล้านนา เป็นเกณฑ์และคุณลักษณะเฉพาะ กลายเป็นประเพณีร่วมกัน

ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีตามลำดับมา เรียกว่า “พระราชพิธีจองเปรียงชักโคมลอยโคม” ตามคติในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ยกโคมเพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุพระจุฬามณีในชั้นดาวดึงส์ ลอยโคมเพื่อบูชาพระพุทธบาท ณ หาดทรายฝั่งแม่น้ำนัมมทานที นอกจากนี้ยังมีหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวถึงงานเผาเทียนเล่นไฟว่าเป็นงานรื่นเริงที่ใหญ่ที่สุดในกรุงสุโขทัย ทำให้เชื่อกันว่าน่าจะเป็นงานลอยกระทงอย่างแน่นอน ต่อมาได้มีการประดิษฐ์เปลี่ยนกระทงโดย นางนพมาศ (ธิดาของพระศรีมโหสถ พรหมมณีนุโรหิต กับนางเรวดี เกิดในรัชสมัยพญาเลอไท กษัตริย์องค์ที่ ๔ แห่งราชวงศ์พระร่วง และได้เข้ารับราชการในรัชสมัยพญาลิไท) พระสนมเอกของพระร่วงเจ้า ทำเป็นรูปดอกบัวกมุทบาน และรูปต่าง ๆ ด้วยเห็นว่าเป็นดอกบัวพิเศษที่บานในเวลากลางคืนช่วงดีทิพย์ ปีละครั้ง ปรากฏในหนังสือนางนพมาศ (ตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์) เกี่ยวกับพิธีจองเปรียง กล่าวคือ

“.....พระราชพิธีจองเปรียงในดีทิพย์ เดือน ๑๒ เป็นนักขัตฤกษ์ชักโคมลอย บรรดาประชาชนชายหญิงต่างตกแต่งโคมชักโคมแขวนโคมลอยทุกตระกูลทั่วทั้งพระนคร แล้วก็ชวนกันเล่นมหรสพสิ้นสามราตรี เป็นเยี่ยงอย่าง แต่บรรดาข้าเฝ้าฝ่ายราชบุรุษนั้นต่างทำโคมประเทียบบริวารวิจิตรด้วยลวดลายวาดเขียนเป็นรูปสัณฐานต่าง ๆ ประกวดกัน มาชักมาแขวนเป็นระเบียบเรียบร้อยตามแนวโคมชัยเสาระหงตรงหน้าที่นั่งชลพิมาน ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระราชอุทิศสักการพระมหาเกศธาตุจุฬามณีในชั้นดาวดึงส์ ฝ่ายพระสนมกำนัลก็ทำโคมลอยร้อยด้วยบุปผชาติเป็นรูปต่าง ๆ ประกวดกัน ถวายให้ทรงอุทิศบูชาพระพุทธบาท ซึ่งประดิษฐานยังนัมมทานที แลช้าน้อย (นางนพมาศ) ก็กระทำโคมลอยคิดตกแต่งให้งามประหลาดกว่าโคมพระสนมกำนัลทั้งปวง

ครั้งเวลาพลบค่ำ สมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จลงพระที่นั่งชลพิมานพร้อมด้วยอัครชายา พระบรมวงศ์ และพระสนมกำนัลนางท้าวชาวชะแม่ทั้งปวง พรหมมณีก็ถวายเสียงสังข์อันเป็นมงคล ชาวพนักงานก็ชักสายโคมชัยโคมประเทียบบริวารขึ้นพร้อมกัน เพื่อจะให้ทรงพระราชอุทิศสักการบูชาพระจุฬามณี ฝ่ายนางท้าวชาวชะแม่ก็ลอยโคมพระราชเทพี พระวงศานุวงศ์ โคมพระสนมกำนัลก็เป็นลำดับกันลงมา ถวายให้ทอดพระเนตรและทรงพระราชอุทิศ

ครั้งถึงโคมรูปดอกกระมุทของช้าน้อย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดพระเนตรกลางทางทรงตรัสชมว่า โคมลอยอย่างนี้งามประหลาด ยังหาเคยมีไม่ เป็นโคมของผู้ใดคิดกระทำ ท้าวศรีราชศักดิ์โสภาก็กราบบังคมทูลว่า โคมของนพมาศธิดาพระศรีมโหสถ ครั้นสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงสดับก็ดำรัสว่า ช้าน้อยนี้มีปัญญาฉลาดสมกับที่เกิดในตระกูลนักปราชญ์ จึงมีพระราชบริหารบำเพ็ญสถาปสรว่า “แต่นี้สืบไปเบื้องหน้าโดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศ ถึงกาลกำหนดนักขัตฤกษ์ดีทิพย์เดือน ๑๒ พระราชพิธีจองเปรียงแล้ว ก็ให้ทำโคมลอยเป็นรูปดอกกระมุท อุทิศสักการบูชาพระพุทธบาทนัมมทานทีตราบนามกาลปาวสาน” อันว่าโคมลอยรูปดอกกระมุท (ดอกบัว) ก็ปรากฏมาจนเท่าทุกวันนี้ “ข้าพระองค์สำคัญใจคิดเห็น... อันว่าดวงดอกชาติโกสมปทุมมालย์มีแต่จะแบ่งบานกลีบรับแสงอาทิตย์ ถ้าชาติอุบลเหล่าใดบานผกาเกสรรับแสงจันทร์แล้วก็ได้ชื่อว่า ดอกกระมุท ข้าพระองค์จึงทำโคมลอยเป็นรูปดอกกระมุท ซึ่งบังเกิดมีอยู่ยังนัมมทานที อันเป็นที่พระบวรพุทธบาทประดิษฐาน ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อพิธี

เรียกว่า “ลอยกระทงทรงประทีป” ตั้งแต่นั้นมาการลอยกระทงดอกบัวก็แทนการลอยโคม และเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่สำคัญของชนชาวไทย มีการตกแต่งประดับประดาและประกวดประชันกัน

ในกาลต่อมา พระมหากษัตริย์เสด็จประทับเรือพระที่นั่งไปถวายดอกไม้เพลิงบูชาพระรัตนตรัยทุกพระอารามหลวงที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำจนรอบกรุง แล้วทอดพระเนตรการขับร้องประโคมดนตรีของประชาชนชายหญิงตลอด ๓ ราตรี มีผู้ตามเสด็จเรือพระที่นั่งสำหรับทรงลอยกระทงนั้น เรียกว่า “ประพาสแสงจันทร์” เมื่อเสด็จถึงพระอารามใดชาวพนักงานก็จุดดอกไม้เพลิง พุ่มพะเนียง พลุ ทำให้แสงสว่างจับผนังหลังคาวิหารการเปรียญคูสว่างไสวน่าปลื้มใจ ตามบ้านร้านแพก็ตกแต่งห้อยแขวนโคมประทีป พวงดอกไม้ และตั้งโต๊ะเครื่องบูชาทั้งสองฟากแม่น้ำประกวดกัน แสงสว่างดุจกลางวัน ในครั้งนั้นพระราชพิธีทำกันเป็นการใหญ่สนุกสนานมาก”

ใน สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มีการสร้างสรรค์ประเพณีเกี่ยวกับน้ำขึ้นมาเป็นประเพณีหลวง มีหลักฐานการตราเป็นกฎหมายเทียบบาลว่า พระเจ้าแผ่นดินต้องเสด็จไปประกอบพิธีกรรมทางน้ำเพื่อความมั่นคงและมั่งคั่งทางสิริกรรมของราษฎร และมีขบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค เพื่อประกอบพระราชพิธีโดยเฉพาะ ครั้นในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวพระบรมโกศ มีความเกี่ยวพันว่าพระเจ้าแผ่นดินศรีลังกาได้ส่งราชทูตเข้ามาขอพระสงฆ์ไทยราชทูตที่เข้ามาได้ชมพิธีลอยกระทงสร้างสรรค์ประเพณีด้านนี้ ตามจดหมายเหตุได้บันทึกว่า “ก่อนอรุณมีข้าราชการสองคนลงมาบอกทูตานุทูตว่า ในค่านั้นจะมีกระบวนการแห่เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคในการพระราชพิธีฝ่ายพระศาสนา กระบวนการเสด็จผ่านที่พักราชทูตมา กระบวนพิธีที่ทูตได้เห็นมีดังนี้ คือ ตามบรรดาริมน้ำทั้งสองฟากทุกวัด ต่างปักไม้ไผ่ลำยาวขึ้นเป็นเสาโน้มปลายไม้ลงมาผูกเชือกชักโคมต่าง ๆ ครั้นได้เวลาพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จโดยกระบวนเรือพร้อมด้วยกรมพระราชวังบวรสถานมงคล สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และเจ้าพระยามหาอุปราช เรือที่เสด็จล้วนปิดทองมีกันยาคาศีและผูกม่าน ในลำเรือปักเชิงทองและเงิน มีเทียนจุดตลอดลำ มีเรือข้าราชการล้วนแต่งประทีปแห่หน้าตามเสด็จด้วยเป็นอันมาก และในพิธีนี้ยังมีโคมกระดาษทำเป็นรูปดอกบัวสีแดงบ้าง สีขาวบ้าง มีเทียนจุดอยู่ในนั้น ปลอยลอยตามน้ำลงมาเป็นอันมาก จะนับประมาณมิได้ นอกจากลอยโคมยังมีการจุดดอกไม้ไฟกันอีกมาก และมีระบำดนตรีเล่นมาในเรือด้วย” การพรรณนามานี้ได้อธิบายแก่ราชทูตว่า เป็นพระราชประเพณีที่เคยทำมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพื่อเป็นการบูชาพระบรมสารีริกธาตุพระจุฬามณีในชั้นดาวดึงส์ และบูชารอยพระพุทธบาทที่ประดิษฐาน ณ หาดทรายฝั่งแม่น้ำนัมมทานที (ปัจจุบันเรียกว่า แม่น้ำเนรพุททา) ในแคว้นทักขิณาบถ ประเทศอินเดีย นอกจากนี้ในช่วงเวลาเดียวกันยังมีประเพณีหลวงที่เรียกว่า “พิธีบุษยามิเชก” ซึ่งเป็นพิธีอาบน้ำในดิถีเพ็ญเมื่อพระจันทร์กำลังผ่านหมู่ดาวบุษยะ ดาวฤกษ์ที่ ๘ (มี ๕ ดวง) อีกด้วย

ใน สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชพิธีทางน้ำยังนิยมทำกันดังปรากฏในพระราชพงศาวดารซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ตามจดหมายเหตุได้บันทึกไว้ว่า “ครั้นมาถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ แรมค่ำหนึ่งพิธีจองเปรียงนั้นเดิมได้โปรดให้ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน และข้าราชการที่มีกำลังพาหนะมาทำกระทงใหญ่ผู้ถูกเกณฑ์ต่อเป็นถึงบ้าง ทำเป็นแพหยวกบ้าง กว้าง ๘ ศอกบ้าง ๙ ศอกบ้าง กระทงสูงตลอดยอด ๑๐ ศอก ๑๑ ศอก นำประกวดประชันกันต่าง ๆ ทำอย่างเขาพระสุเมรุทวีปทั้ง ๔ บ้าง และทำเป็นกระจาดชั้น ๆ

บ้างวิจิตรไปด้วยเครื่องสด คนทำก็นับเป็นร้อย คิดในการลงทุนทำกระทงทั้งค่าเลี้ยงคนและพระช่างเบ็ดเสร็จถึง ๒๐ ชั่งบ้าง ย่อมกว่า ๒๐ ชั่งบ้าง กระทงนั้น ๑๔ คำเครื่องเขียว ๑๕ คำเครื่องขาว แรมคำหนึ่งเครื่องแดง ดอกไม้สดก็เลือกหาตามสีกระทง และมีจักรกลไกต่างกันทุกกระทง มีมีโหรีขับร้องอยู่ในกระทงนั้นก็มิบ้าง เหลือที่จะพรรณนาว่ากระทงนั้นผู้นั้นทำอย่างนั้นๆ คิดดูการประกวดประชันจะเอาชนะกันคงวิเศษต่าง ๆ กัน เรือมาดูกระทงตั้งแต่บ่าย ๔ โมง เรือชักลากกระทงขึ้นไปเข้าที่แต่บ่าย ๕ โมง เรือเปียดเสียดสับสนกันหลักไม่ค่อยไหวดูเป็นอัศจรรย์ เรือข้าราชการและราษฎรมาดูเต็มไปทั้งแม่น้ำ เวลาค่ำเสด็จลงพระตำหนักน้ำทรงลอยพระทีป” การทำกระทงใหญ่ดังกล่าวนี้จะมีมาแต่ใน สมัยรัชกาลที่ ๑ ใน สมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงโปรดฯ เปลี่ยนแปลงจากการทำจากดอกบัวเป็นต้นกล้วย ด้วยดอกบัวหายาก มีน้อย ครั้นต้นกล้วยทำแล้วดูไม่สวยงามจึงใช้ใบตองมาพับแต่งให้สวยงามและสีมาจนปัจจุบัน ใน สมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นช่วงที่บ้านเมืองมีความมั่นคง เศรษฐกิจมั่งคั่ง ทรงโปรดฯ ให้ฟื้นฟูประเพณีพิธีกรรมที่สำคัญเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของราชอาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง ทำให้ “พิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม” ซึ่งเดิมเป็นพิธียกโคมชัยขึ้นบูชาเทพทั้งสามในเดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑ และลดโคมแรมค่ำ ๑ ปรับมาเป็น “พระราชพิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม” เพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุพระจุฬามณีและพระพุทธบาทเป็นอีกนัยหนึ่ง และมี “พระราชพิธีลอยพระทีป” เป็นงานรื่นเริงและเป็นเทศกาลลอยกระทง การประพาสทางน้ำและเป็นการขอขมาต่อพระแม่คงคาด้วย รวมทั้งประเพณีหลวง “พระราชพิธีบูชาภิเชก” ยังมีสืบต่อกันมา

ใน สมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลืองเงินเจ้านายฝ่ายใน ผู้มีผลประโยชน์น้อย ต้องใช้แรงคนและเงินจำนวนมาก จึงโปรดฯ ให้ยกเลิกการประดิษฐ์กระทงใหญ่แข่งขันเสีย และให้พระบรมวงศานุวงศ์ทำเรือลอยพระประทีปถวายองค์ละลำแทน และเรียกว่า “เรือลอยพระประทีป” ดังที่ปรากฏเป็นโคลงในหนังสือโคลงเรือลอยพระประทีปของ หลวงสารประเสริฐ (นุช) แต่งไว้ ซึ่งแสดงว่า การแต่งเรือลอยพระประทีปทำกันอย่างสวยงามมาก ล้วนประดับอย่างประณีต มีเรือร้อยกว่าลำ ลอยถวายเป็นหน้าที่นั่งทุกลำจนหมดขบวน ต่อมาใน สมัยรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดฯ ให้เปลี่ยนเป็น “ลอยกระทงทรงประทีป” ภายหลังเป็นราชประเพณีหลวงจึงเรียกว่า “ลอยพระประทีป” ใน สมัยรัชกาลที่ ๖ ได้โปรดฯ ให้ฟื้นฟูพระราชพิธีนี้ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ครั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงลอยพระประทีปเป็นการส่วนพระองค์ และโปรดฯ พระราชทานไปสถานที่ต่าง ๆ ตามพระราชอัธยาศัย และประชาชนได้จัดงานประเพณีลอยกระทงแทบทุกจังหวัด โดยเฉพาะที่ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ลำคลอง หรือริมฝั่งทะเล บางแห่งทำกันอย่างมโหฬารเป็นงานเป็นการ เรียกว่า “ลอยกระทง” ถือเป็นกิจกรรมที่สำคัญ มีการแห่กระทงใหญ่ กระทงเล็ก ประกวดกระทง ประกวดนางนพมาศ ประกวดธิดานพมาศ มีมหรสพสมโภชตลอดคืน มีเอกลักษณ์เฉพาะที่น่าสนใจแตกต่างกันไป แต่ส่วนใหญ่ยังคงสาระรักษารูปแบบเดิมไว้

ที่มาของประเพณีลอยกระทง

ตำนานและความเชื่อเกี่ยวกับการลอยกระทงจนกลายเป็นประเพณีที่สำคัญ มีที่มาหลากหลายแตกต่างกันไป เริ่มแต่คติในศาสนาพราหมณ์ คติในพระพุทธศาสนา และแบบประเพณีในท้องถิ่นที่มุ่งหมายในช่วงต่อมา กล่าวคือ

“เพื่อบูชาท้าวพกาพรหม” เป็นนิทานชาวบ้านเล่าขานสืบทอดกันมาความว่า มีกาเผือกตัวเมียคู่หนึ่ง อยู่ในป่าหิมพานต์ วันหนึ่งกาตัวผู้ออกไปหากินหลงทางกลับรังไม่ได้ ส่วนกาตัวเมียเฝ้ากกไข่ เกิดพายุใหญ่พัดรังกระจาย และนางกาแยกไปอีกทางหนึ่ง ไข่ทั้ง ๕ ฟองถูกน้ำพัดพาไป นางกาเสียใจร้องไห้จนขาดใจตาย ต่อมาได้ไปเกิดเป็น ท้าวพกาพรหม ส่วนไข่ทั้ง ๕ ลอยไปอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ มีกำเนิดเป็นมนุษย์ มาพบกันในตอนหลัง และต่างได้สามารถาเลี้ยงไปบวชเป็นฤาษีทั้ง ๕ และตั้งอธิษฐานว่า ถ้าต่อไปเกิดเป็นพระพุทธเจ้าขอให้ร้อนไปถึงมารดา ท้าวพกาพรหมจึงจำแลงเป็นกาเผือกลงมาเล่าเรื่องแต่หนหลังให้ฟังและเสริมว่า ถ้าหากคิดถึงมารดาเมื่อถึงคืนเพ็ญเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ ให้เอาด้ายดิบผูกไม้ตีตึก ปักรูปเทียนบูชาลอยกระทง ทำอย่างนี้เรียกว่า คิดถึงมารดา แล้วท้าวพกาพรหมก็ลากลับไป ตั้งแต่นั้นมาจึงมีการลอยกระทงเพื่อบูชาท้าวพกาพรหม และบูชารอยพระพุทธบาทริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที ส่วนฤาษีทั้ง ๕ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า คือ พระกกุสันโธ พระโกนาคมน์ พระกัสสปะ พระสมณโคดม และพระศรีอาริยเมตไตรย์ ตามลำดับ และเมื่อนาคติเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จึงมีการชักโคมเพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุ และลอยโคมเพื่อบูชารอยพระบาทของพระพุทธองค์

“เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า” เป็นคติความเชื่อของชาวพุทธที่ว่า ก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้ประทับอยู่ใต้ต้นโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา วันหนึ่ง นางสุชาดา อุบาสิกาได้ให้สาวใช้ นำข้าวมธุปายาส (ข้าวกวนหุงด้วยน้ำผึ้งหรือน้ำอ้อย) ไปถวาย เมื่อพระพุทธองค์เสวยแล้วทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า หากจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าก็ขอให้เถาถอยทวนน้ำ ด้วยแรงสัตยาธิษฐานและบุญญาภิหาร เถาก็ถอยทวนน้ำ และจมลงไปถูกขนดหางพระยานาคผู้รักษาบาดาล พระยานาคตื่นขึ้นก็ประกาศก้องว่า บัดนี้ ได้มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกอีกพระองค์แล้ว จึงเทพยดาและพระยานาคต่างพากันมาเฝ้า พระยานาคได้ขอให้พระพุทธองค์ประทับรอยพระบาทไว้บนฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เพื่อพวกเขาจะได้ขึ้นมาถวายสักการได้ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงทำตามขอ ส่วนนางสุชาดาได้ทราบความจากสาวใช้ และเมื่อถึงวันนี้ของทุกปีนางสุชาดาจะนำเครื่องหอมและดอกไม้ใส่ถาดไปลอยน้ำ เพื่อน้อมสักการบูชาพระพุทธบาทเป็นประจำเสมอมา จนกลายเป็นประเพณีตามที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน

เรื่องการประทับรอยพระบาทนี้มีอีกนัยหนึ่งว่า พระยานาค ได้ทูลอาราธนาพระพุทธองค์ไปแสดงธรรมในนาคพิภพ เมื่อเสด็จกลับพระยานาคได้ทูลขออนุสาวรีย์จากพระพุทธองค์ไว้บูชา จึงได้ทรงอธิษฐานประทับรอยพระบาทไว้ที่หาดทราย ฝั่งแม่น้ำนัมมทานทีให้พวกพระยานาคได้บูชาแทนพระพุทธองค์ ครั้นต่อมาชาวพุทธได้รับทราบเรื่องนี้จึงทำการบูชารอยพระพุทธบาทสืบทอดกันมา ส่วนกรณีการลอยกระทงในดิถีเพ็ญเดือน ๑๑ (วันออกพรรษา) นั้นเป็นการเฉลิมฉลองวันที่พระพุทธองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์มาสู่โลกมนุษย์ หลังการเสด็จไปจำพรรษา ๓ เดือน เหล่าพุทธบริษัทต่างพากันมารับเสด็จพร้อมด้วยเครื่องสักการบูชา เป็นการเปิดให้ประชาชนได้เห็นสวรรค์เห็นนรก จากนั้นจึงพากันลอยกระทงเพื่อระลึกถึงวาระดังกล่าวสืบมา

นอกจากนี้ ยังมีคติความเชื่ออีกว่า เมื่อครั้งพระพุทธองค์เสด็จออกบรรพชาที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมา ทรงใช้พระขรรค์ตัดพระเกศโมลีตามที่ทรงอธิษฐาน (สาธุ โข ปพฺพชฺชฺชา) แล้ว พระอินทร์ นำผอบแก้วมาบรรจุและนำไปประดิษฐานในจุฬามณีเจดีย์ ชั้นดาวดึงส์ ชนชาวไทยล้านนามักจะมีการปล่อยโคมไฟขึ้นไปในอากาศเพื่อบูชาพระเกศแก้วจุฬามณีในโอกาสนี้อีกด้วย

“เพื่อบูชาพระมหาเถรอุปคุต” เป็นคติความเชื่อของชนชาวไทยภาคเหนือและพม่า มีตำนานว่า พระมหาเถรอุปคุต เป็นพระอรหันต์หลังสมัยพุทธกาล ในครั้งนั้น พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงมีพระราชศรัทธา ในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก โปรดฯ ให้สร้างพระสถูปเจดีย์และพุทธวิหารขึ้นทั่วชมพูทวีป มีสถูปเจดีย์ถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ มีมหาวิหารที่มีชื่อเสียงมากคือ “อโศการาม” อยู่ในแคว้นมคธ และประสงค์จะนำพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธองค์ไปบรรจุในพระสถูปเจดีย์ด้วย พร้อมกับประดับประดาด้วยแก้วต่าง ๆ และให้มีการเฉลิมฉลอง ที่ยิ่งใหญ่ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน แต่ด้วยเกรงว่าพญามารจะมาทำลายพิธีฉลอง ทรงเห็นว่ามีเพียงพระมหาเถรอุปคุต ผู้มีอิทธิฤทธิ์ บำเพ็ญบิณฑบาตอยู่ในท้องทะเลลึก (สะดือทะเล) เพียงองค์เดียวเท่านั้น ที่จะสามารถปราบ พญามารนี้ได้ ในที่สุดทำให้พญามารสำนึกตัว หันมารักษาอุบาสกศีลและรับพระรัตนตรัยเป็นสรณะ เมื่อปราบ แล้วพระมหาเถรอุปคุตก็กลับไปสู่ท้องทะเลลึกตามเดิม จากการณ์ดังกล่าว ไม่ว่าจะมียานพิธีการอะไรชนชาวพม่า ต้องนิมนต์พระมหาเถรอุปคุตมาเข้าพิธีเสมอ ส่วนชนชาวไทยจะนิยมบูชาในพิธีขอฝน หรือพิธีมงคลต่าง ๆ และเรียก อีกชื่อหนึ่งว่า “พระบัวเข็ม”

“เพื่อบูชาและขอขมาพระแม่คงคา” เป็นคติความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากศาสนาพราหมณ์ เป็นพิธีกรรมบูชาเทพเจ้า (พระแม่คงคา) อันศักดิ์สิทธิ์ และบูชาพระนารายณ์ซึ่งบรรทมสินธุ์กลางเกษียรสมุทร ส่วนในด้านคุณธรรมเป็นการขอบคุณสายน้ำที่มนุษย์ได้รับประโยชน์ ชีวิตดำรงอยู่ได้ก็เพราะน้ำ นับแต่การสร้าง บ้านแปลงเมืองที่อยู่อาศัยริมแม่น้ำ การเพาะปลูก การใช้ลำน้ำเป็นทางสัญจร ดื่มน้ำกิน อุปโภคและบริโภค มีคุณค่า อย่างอนอกอนันต์ นอกจากนั้นในทางตรงกันข้ามมนุษย์ได้ทั้งสิ่งปฏิกุศลทำความสกปรกปล่อยของเน่าเสียลงในน้ำ บางครั้งด้วยความไม่ตั้งใจหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ดังนี้ในรอบปีจึงลอยกระทงเพื่อแสดงความขอบคุณ และเพื่อขอ ขมาลาโทษต่อพระแม่คงคา รวมทั้งอธิษฐานสิ่งที่ตนปรารถนาด้วย

อนึ่ง ก่อนนี้มีปรากฏการณ์เกิดขึ้นใน ประเทศจีน กล่าวว่า บางปีเมื่อถึงหน้าน้ำน้ำจะท่วมเสมอ มีคนตายเป็นจำนวนแสน หาศพไม่ค่อยเจอ จึงมีการจัดกระทงส่งอาหารลอยน้ำไป เช่นไหว้ประจำปีผีเหล่านั้น การกระทำเป็นสิ่งเร้นลับ ต้องจุดเทียนให้แสงสว่างทำให้ผีกลับไปได้สะดวก จึงลอยกระทงปล่อยโคมน้ำให้ ซึ่งเรียก พิธีนี้ว่า “ปั้งจี้เต็ง” เป็นการแสดงความกตัญญูและกตเวทิต์รำลึกถึงผู้มีพระคุณ บูชาด้วยเครื่องสักการต่าง ๆ ซึ่งเป็น คติความเชื่อที่มีสืบเนื่องกันมาอีกทางหนึ่ง

“เพื่อลอยทุกข์โศกและสร้างสิริมงคล” เป็นคติความเชื่อพื้นฐานทางจิตวิทยาลอยทุกข์โศก โรคภัย และสิ่งที่เป็นอุปสรรคในตน ให้ลอยออกไปตามสายน้ำพร้อมกับกระทง เปรียบกับพิธีลอยบาปของพราหมณ์ และ เป็นเรื่องที่เข้ามาผสมผสานในภายหลัง เพื่อทำให้เกิดความรู้สึกผ่อนคลายสบายใจพร้อมกับการทำบุญควบคู่กัน ไปด้วย นอกจากนี้บางแห่งยังมี พิธีอาบน้ำพิณ ในเวลาเที่ยงคืนช่วงพระจันทร์อยู่กึ่งกลางพอดี เชื่อว่าจะเป็นสิริมงคล แก่ผู้อาบ รวมทั้งเพื่อสะเดาะเคราะห์ให้หมดทุกข์หมดโศก และปราศจากโรคภัยพิบัติทั้งปวงด้วย

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อในชนชาวล้านนาโบราณว่า ครั้งหนึ่งเกิดอหิวาต์ระบาดใน อาณาจักรทริภุชชัย ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ที่เหลือต่างอพยพไปอยู่ที่เมืองสะเทิม และหงสาวดีนานถึง ๖ ปี เมื่ออหิวาต์สงบลง บางส่วนได้กลับมา แต่ก่อนนี้เมื่อถึงวาระที่ได้อพยพไปได้จัดรูปเทียนและเครื่องอุปโภคบริโภคใส่ “สะเพา (สะ-เปา)”

หมายถึง สำภาหรือกระทง ลอยไปตามลำน้ำ รำลึกถึงญาติที่อยู่เมืองหงสาวดี ซึ่งทำในคืนยี่เพง (ตรงกับดิถีเพ็ญเดือนสิบสอง) เรียกกันว่า “การลอยโขมด” แต่มีได้ทำทั่วไปในล้านนา เป็นความเชื่อและเป็นข้อีป่า มีไฟพะเนียงเป็นระยะ ๆ ตามลักษณะกระทงที่จุดเทียนลอยในน้ำ เห็นเงาสะทอนวับ ๆ แวม ๆ แต่ส่วนใหญ่เทศกาลยี่เพงจะมี “พิธีตั้งธัมม์หลวง” เป็นการเทศน์คัมภีร์ขนาดยาวอย่างเทศน์มหาชาติ และมีการจุดประทีปโคมไฟอย่างกว้างขวางมากกว่า

การลอยกระทงในปัจจุบัน

การลอยกระทงแต่ละภูมิภาคแต่ละแห่งในปัจจุบันมีกิจกรรมที่หลากหลายแตกต่างกันไป แต่สาระสำคัญยังคงอยู่ในเป้าหมายเดิม เมื่อถึงคืนเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงชาวบ้านจะเตรียมทำกระทง นับแต่การนำวัสดุมาประดับตกแต่ง มีดอกไม้ ธูปเทียนและเครื่องสักการบูชาให้มีลักษณะเป็นกระทงที่สวยงาม กล่าวคือ

ภาคกลาง มีประเพณีจัดงานลอยกระทงหลายแห่งแทบทุกจังหวัด จุดสำคัญเฉพาะ ในกรุงเทพฯ จัดคู่กับ “งานภูเขาทอง” มีงานวัด ๗ - ๑๐ วัน และจัดเฉลิมฉลองประเพณีลอยกระทงในช่วงนี้ด้วย การลอยกระทงในภาคกลางจะมีอยู่ ๒ แบบ คือ แบบคติพุทธ เป็นกระทงที่ประดิษฐ์ด้วยวัสดุธรรมชาติ เช่น ใบตอง ก้านกล้วย ใบไม้ ไบโคสหรือวัสดุในท้องถิ่น ประดับดอกไม้สด ภายในกระทงจะตั้งพุ่มท่อน้อย รูป ๑ ดอก และเทียน ๑ ดอก กับแบบคติพราหมณ์ ซึ่งทำในแบบเดียวกัน จะแตกต่างกันตรงที่ไม่มีพุ่มท่อน้อย และบางทีก็มีหมากพลู เงิน เส้นผม เล็บมือ และเล็บเท้าเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์ไปในตัวด้วย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการจัดงานประเพณีลอยกระทงกรุงเก่าแถวบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา จัดแสดงแสง เสียง และสื่ออย่างงดงาม ตระการตา จังหวัดสมุทรสงคราม มีการจัดงานประเพณีลอยกระทงกบกล้วยเมืองแม่กลอง บริเวณวัดกุฎีทอง และบริเวณอุทยาน ร.๒ อำเภออัมพวา จากภูมิปัญญาท้องถิ่นในการประดิษฐ์กระทงกบกล้วย

ภาคเหนือ ในดินแดนล้านนา จะเรียกประเพณีลอยกระทงนี้ว่า “ยี่เป็ง” หมายถึงการทำบุญในคืนเพ็ญเดือนยี่ตามแบบล้านนา (เดือนยี่จะตรงกับเดือนสิบสองในภาคกลาง) คนชาวล้านนาจะนิยมประดิษฐ์โคมลอยหรือที่เรียกว่า “ลอยโคม” หรือ “ว่าวฮม” หรือ “ว่าวควีน” โดยทำจากผ้าบาง ๆ แล้วนำมาผูกควั่นข้างใต้ให้โคมลอยขึ้นไปในอากาศอย่างบัลลูน ขึ้นเต็มท้องฟ้า เป็นการบูชาพระเชี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้า ชั้นดาวดึงส์ และบูชาพระมหาเถรอุปัฏฐก จึงจุดประทีป ลอยโคม ส่งใจขึ้นไปบูชา ส่วนใน จังหวัดลำปาง มีการจัดงานประเพณีลอยกระทงในแม่น้ำวัง เรียกว่า “ล่องสะเปาจาวเวียงละกอน” จังหวัดสุโขทัย ที่เป็นต้นกำเนิดของประเพณีนี้ ได้มีการฟื้นฟูประเพณีการลอยกระทงอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. ๒๕๒๐ ด้วยจำลองบรรยากาศงานลอยกระทงในครั้งสมัยกรุงสุโขทัยกลับมา เรียกว่า “ลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ” และจัดมาทุกปี มีขบวนแห่โคมชักโคมแขวน และมีการเล่นพลุ ตะไล ไฟพะเนียง ซึ่งเป็นการเพิ่มเติมภายหลัง เพื่อสร้างความคึกคัก สนุกสนาน จังหวัดตาก มีการจัดงานประเพณีลอยกระทงขนาดเล็ก ทำจากกะลามะพร้าวที่ขัดสะอาดและหลอมเทียนพรรษาลงในกะลา จุดเทียนแล้วทยอยปล่อยให้ลอยพร้อมกัน เรียงเป็นสายให้ต่อเนื่องในแม่น้ำปิง เชิงสะพานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี มีไฟส่องระยิบระยับสวยงาม เรียกว่า “กระทงสาย” ซึ่งต่างจากจังหวัดอื่น

ภาคอีสาน ในอดีตประเพณีลอยกระทงในภาคอีสานเรียกว่า “ลีสองเพ็ง” หมายถึงคืนเพ็ญเดือนลีสอง แต่ละท้องถิ่นจะมีเอกลักษณ์แตกต่างกันไป จังหวัดนครพนม ในปัจจุบันจะมีการตกแต่งเรือแล้วประดับไฟเป็นรูปต่าง ๆ และเรียกประเพณีนี้ว่า “เทศกาลไหลเรือไฟ” จะนำหอยกกล้วยและวัสดุต่าง ๆ มาตกแต่งเป็นรูปพญานาคและรูปอื่น ๆ ประดับไฟอย่างสวยงาม และอลังการมากที่สุด ตอนกลางคืนจะมีการจุดไฟ แล้วปล่อยกระทงให้ไหลไปตามลำแม่น้ำโขงดูตระการตา จังหวัดร้อยเอ็ด มีการจัดงานประเพณีลอยกระทงที่บึงพลาญชัย และสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ร้อยเอ็ด เรียกว่า “สมมน้ำคืนเพ็งเส็งประทีป” หมายถึงการขอขมาพระแม่คงคาในคืนเพ็ญเดือนลีสอง ความโดดเด่นของงานอยู่ที่การแสดงแสง สี เสียง สี และตำนานเมืองร้อยเอ็ดจำลองแห้วเมืองสาเกตุนครทั้ง ๑๑ หัวเมือง รวมทั้งมีการประกวดกระทงประทีปใหญ่ กระทงอันสวยงาม และธิดาสาเกตุนคร จังหวัดสกลนคร ในอดีตมีการจัดงานประเพณีลอยกระทงกาบกล้วยจะคล้ายกับการทำปราสาทผึ้งโบราณ และเรียกงานนี้ว่า “เทศกาลลอยพระประทีปพระราชทานลีสองเพ็งไทสกล” จังหวัดขอนแก่น จัดงานประเพณีลอยกระทง เรียกว่า “งานประเพณีลอยกระทงบึงสีฐาน” มีการประกวดขบวนแห่กระทง การประกวดนางนพมาศ และการแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน

ภาคใต้ มีการจัดงานประเพณีลอยกระทงหลายจังหวัด ส่วนใหญ่จะนำหอยกกล้วยมาทำเป็นแพหรือใบตอง และวัสดุในท้องถิ่นมาทำกระทงลอยแบบทั่วไป บางครั้งจะบรรจุสิ่งของตามคติพราหมณ์เมื่อมีโรคภัยไข้เจ็บ เป็นการสะเดาะเคราะห์เพื่อให้หายเจ็บไข้ จังหวัดสงขลา มีการจัดงานประเพณีลอยกระทงที่บึงศรีภูวนาลเทศบาลนครหาดใหญ่ และที่จังหวัดสงขลา จังหวัดพัทลุง มีการจัดงานประเพณีลอยกระทงธาราบูชาท่านในเขื่อนจังหวัดสุราษฎร์ธานี มีการจัดงานประเพณีลอยกระทงที่ริมฝั่งแม่น้ำตาปี

กล่าวได้ว่า วารดิถีเพ็ญ เดือน ๑๒ แหบทุกภูมิภาค ทุกจังหวัด และทุกท้องถิ่น จะมีการจัดงานประเพณีดังกล่าวมากน้อยตามลำดับ มีการประกวด ประชัน มีการแสดง และจัดกิจกรรมต่าง ๆ อีกมากมาย ทั้งในช่วงเวลาเดียวกันนี้ เป็นวาระสิ้นสุดของการทอดกฐินหลังจากออกพรรษามาแล้ว ๑ เดือน (เดือนสุดท้ายของฤดูฝน) อีกด้วย

นอกจากนี้ ยังมีเทศกาลลอยโคมในบางประเทศ เช่น มองโกเลีย จีน และอินเดียที่แตกต่างกันไปตามความเชื่อ และในประเทศลาวยังมีการลอยกระทงในวันออกพรรษา (ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑) ซึ่งงานไหลเรือไฟของประเทศลาว และประเทศกัมพูชา จะมีการลอย ๒ ครั้ง คือ ลอยกระทงของหลวง (กลางเดือน ๑๑) ของราษฎรทำกระทงเล็กและบรรจุอาหารไปด้วย และลอยกระทงของหลวง (กลางเดือน ๑๒) จะเป็นกระทงใหญ่และมีอาหารบรรจุลงไป ส่วนราษฎรจะไม่ได้ทำ โดยมีคติว่าส่งส่วนบุญไปให้เปรต เทศกาลน้ำจะจัดขึ้นทุกปี (ตั้งแต่ขึ้น ๑๔ ค่ำ จนถึงแรมค่ำ ๑ เดือนพฤศจิกายน) จะมีการแข่งเรือยาวและแสดงพลุดอกไม้ไฟด้วย สำหรับการลอยกระทงในประเทศพม่า ผู้คนจะพากันไปทำกระทง ตกแต่งเป็นรูปคล้ายดอกบัวบาน ปักธูปเทียน และนิยมตัดเล็บเส้นผม และใส่เหรียญกษาปณ์ลงในกระทงแล้วนำไปลอยในสายน้ำ เชื่อว่าเป็นการลอยเคราะห์เป็นการบูชาและขอขมาพระแม่คงคาเช่นกัน

พิธีลอยกระทง

เมื่อถึงริมฝั่งน้ำสถานที่ผู้ลอยจะจัดรูปเทียนในกระทง ยกกระทงจรดหน้าผากหรือร่วมกันประคองกระทง ตั้งใจกล่าวคำบูชาคุณพระพุทธรเจ้า อธิษฐานในสิ่งที่มุ่งหวัง ขอขมาลาโทษต่อพระแม่คงคา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต่างเคารพนับถือ จากนั้นจึงลอยกระทงนั้นไปกับสายน้ำ

คำกล่าวบูชาสำหรับผู้ลอยตามคติพุทธ ซึ่งมีผู้แต่งเป็นภาษาบาลี มีอยู่ว่า “อิมินา ปทีปเปณ อสุกาย นมฺมทาย นทียา บุลิน ฐิตฺ มุณีโน ปาทวลญฺชํ อภิปุชมิ อโย ปทีเปณ มุณีโน ปาทวลญฺชํ ปุชา มยหํ ทิฆรตุตฺ ทิตาย สุขาย สิวตฺตตุ” ความว่า “ข้าพเจ้าขอบูชาซึ่งรอยพระพุทธรบาทที่ตั้งอยู่เหนือกองทราย ในแม่น้ำชื่อน้ำนมมทานทีโน้น ด้วยประทีปนี้ การบูชารอยพระบาทด้วยประทีปนี้ ขอจงเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าสิ้นกาลนาน เทอญ”

ปฏิทินดีถีลอยกระทง

(๑) ในเดือน พฤศจิกายน (ตรงกับ ๒๔ พ.ย.๓๙, ๑๔ ก.ย.๕๐, ๓ พ.ย.๕๑, ๒๒ พ.ย.๕๒, ๑๑ พ.ย.๕๓, ๑๙ พ.ย.๕๕, ๘ พ.ย.๕๖, ๒๖ พ.ย.๕๗, ๑๖ พ.ย.๕๘, ๕ พ.ย.๕๙, ๒๔ พ.ย.๕๐, ๑๒ พ.ย.๕๑, ๒ พ.ย.๕๒, ๒๑ พ.ย.๕๓, ๑๐ พ.ย.๕๔, ๒๘ พ.ย.๕๕, ๑๗ พ.ย.๕๖, ๖ พ.ย.๕๗, ๒๕ พ.ย.๕๘, ๑๔ พ.ย.๕๙, ๓ พ.ย.๖๐, ๒๒ พ.ย.๖๑, ๑๑ พ.ย.๖๒, ๑๙ พ.ย.๖๔, ๘ พ.ย.๖๕, ๒๗ พ.ย.๖๖, ๑๕ พ.ย.๖๗, ๕ พ.ย.๖๘ ฯลฯ)

(๒) ในเดือน ตุลาคม (ตรงกับ ๓๑ ต.ค.๕๕, ๓๑ ต.ค.๖๓ ฯลฯ)

สิ่งหนึ่งที่แจ้งบอกเป็นสัญญาณว่าใกล้จะถึงดีถีเพ็ญลอยกระทง นอกจากรับรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ แล้ว มักจะได้ยินเสียง “เพลงร่ำวงลอยกระทง” เป็นที่คุ้นหูของทุกคนและชนต่างชาติที่จะเปิดเพลงนี้ต้อนรับ (เนื้อร้องประพันธ์โดย ครูแก้ว อัจฉริยะกุล และผู้ให้ทำนอง คือ ครูเอื้อ สุนทรสนาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘) เพื่อจะได้ นัดหมายเตรียมตัว เตรียมกระทง ไปชมการประกวด การแสดง การบันเทิง การจุดพลุดอกไม้ไฟ และการเฉลิมฉลองต่าง ๆ

อนุสติจากกิจกรรมลอยกระทง

ลอยกระทงนับเป็นกิจกรรมของบุคคลในมนุษยภูมิ ถ้านับแต่ วยที่ช่วยตัวเองได้ ถึง วยที่ช่วยตัวเองไม่ได้ แต่ละคนคงมีโอกาสลอยกระทงได้ไม่กี่ครั้ง เพียงปีละครั้ง ด้วยถือเป็นประเพณีและเพื่อบูชาคุณพระพุทธรเจ้า เป็นประการสำคัญในฐานะชาวพุทธ เต็มด้วยจิตสำนึกรำลึกต่อไปอีกว่า ลอยกระทง มีที่มาและมีความสำคัญอย่างไร ควรจะสืบทอดต่อไปหรือไม่ และมีอะไรอีกหลายอย่างที่พึงเรียนรู้ตามมา ทั้ง ๆ ที่พระพุทธรองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว สิ่งเหล่านี้คงเป็นประเด็นที่คนร่วมสมัยสงสัยและมักจะแสวงหาคำตอบอยู่เสมอ

พระพุทธรองค์มีที่มาและมีความสำคัญอย่างไร คงจะรับรู้ในเบื้องต้นว่า พระพุทธรองค์เป็นชนชั้นวรรณกษัตริย์ เพียงพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติทั้งปวง เป็นบุคคลที่ประเสริฐสุด มีความรอบรู้ เก่งกล้า สามารถ และมี

คุณสมบัติพิเศษเหนือกว่าบุคคลธรรมดา ย่อมเสียสละความสุขและความสบายส่วนตัว ออกไปแสวงหาโมกขธรรม หลังจากการบำเพ็ญพระบารมีในทศชาติสุดท้ายเพื่อแก้ปัญหาของชาวโลก ด้วยวิธีการดับทุกข์ กอปรด้วย พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณเป็นที่ตั้ง รู้ฐานะ/ไม่ใช่ฐานะเป็นพุทธะ รู้ผลแห่งกรรม รู้ภูมิที่ไป ภูมิทั้งปวงของสัตว์ รู้ธาตุต่าง ๆ รู้อริยาศัยของสัตว์ รู้ความยิ่งหย่อนของสภาวะ รู้อาการเศร้าหมองแห่งญาณ รู้จิต/อุบัติของสัตว์ รู้ระลึกชาติได้ และรู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้ไกลจากกิเลส เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วย วิชชา/จรณะ เป็นผู้เสด็จไปได้แล้ว เป็นผู้รู้แจ้ง เป็นผู้ที่เยี่ยมยอด เป็นศาสดาของเทพ/มนุษย์ เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยญาณ และเป็นผู้ควรเคารพ คุณสมบัติและคุณความดีนานัปการเหล่านี้ จึงเป็นผลให้พระองค์ทรงเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นนักสถิตาที่เยี่ยมยอดในโลก ทรงยกย่องให้เกียรติมนุษย์ในการพึ่งพาตนเอง ถึงที่สุดด้วยการประกาศอิสรภาพ ให้แก่มวลมนุษย์ ปราศจากอำนาจใด ๆ ที่จะดลบันดาล ยึดหลักอริยสัจ คนรุ่นหลังจึงได้เรียนรู้ เลื่อมใสศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตาม ถือเป็นสรณะ จึงรำลึกถึงคุณความดีและบูชาพระองค์เป็นลำดับมาโดยมิเสื่อมคลาย เป็นเหตุผล ของที่มาและความสำคัญในคติพุทธ

รู้รำลึกและสืบทอดอย่างไร ในช่วงแรกและขณะที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ผู้รำลึกถึงคง ถือเอาการไปนมัสการ กราบไหว้ ถวายบังจย ฟังธรรมและปฏิบัติธรรมตามโอกาส ครั้นพระพุทธองค์จากไปแล้ว ได้มีการสร้างสิ่งที่เป็นวัตถุ ที่สามารถสัมผัสได้ เข้าถึงได้ที่เป็นตัวแทนพระพุทธองค์ ในลักษณะของเจดีย์สืบทอดกันมา ได้แก่ ธาตุเจดีย์ ธรรมเจดีย์ บริโภคเจดีย์ และอุเทสิกเจดีย์ เป็นต้น ซึ่งขึ้นอยู่กับโอกาส สถานที่ บุคคล และ วัฒนธรรมแวดล้อม เพื่อทำการสักการบูชา แต่วิธีการเหล่านี้ยังมีข้อจำกัดอยู่หลายประการ ต่อจากนั้นได้มี ทางเลือกสำหรับผู้ศรัทธาและประสงค์จะเข้าถึงพระพุทธองค์อีกทางหนึ่ง ด้วยวิธีการเข้าถึงซึ่งสิ่งที่มีชีวิต คือ พระธรรม “ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต” เป็นทางใหม่ที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ สะดวก ทุกเวลา และทุก สถานที่ รวมทั้งสร้างโอกาสความเท่าเทียมกัน เป็นการประหยัด การเข้าถึงอย่างมีสาระ และเหมาะสมกับคนหมู่่มาก เป็นการรำลึกและสืบทอดในคติพุทธ

ความกตัญญูกตเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี ผู้กตัญญู (รู้คุณ) ย่อมจะเป็นผู้กตเวที (ตอบแทนคุณ) อยู่เป็นนิตย์ แม้จะล่วงเลยกาลผ่านเวลามาเกินกว่า ๒,๕๐๐ ปีแล้วก็ตาม ยังตระหนักและรำลึกถึง “บูชา” อยู่มิขาดสาย นับแต่ บูชาด้วยการยกย่อง (ปักคัมพบูชา) บูชาด้วยสิ่งของ (สักการบูชา) และ บูชาด้วยการ ปฏิบัติตาม (สัมนานบูชา) ทั้งในส่วนที่เป็นบุคคล คำสอน และหมู่คณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถือ การปฏิบัติบูชา เป็นเอก และวิธีการลอยกระทงเพื่อบูชาคุณพระพุทธองค์นี้ จัดเป็นการระลึกถึงและเป็นกิจกรรมสืบทอดที่สำคัญ เฉพาะกาลในรอบปีด้วยการบูชาดังกล่าว

ในกาลก่อนที่ยังไม่มีรูปแบบการกราบไหว้ กิริยาอาการแสดงออกจะทำการลูบแผ่นดิน (๓ ครั้ง) การลอยกระทงในปัจจุบันไม่ว่าจะยืนหรือนั่ง ถ้า ไม่มีเครื่องบูชา (ดอกไม้ ธูปเทียน และเครื่องตกแต่ง) กิจในเบื้องต้น ที่ควรทำคือ “ไหว้พระ” ฟังรำลึกถึงด้วยใจ เปล่งวาจา และกราบด้วยกาย ครบ ๓ ทาง (ไตรทวาร) ถ้า มีเครื่องบูชา สิ่งที่ควรทำคือ “บูชาพระ” แล้วน้อมกายหรือกราบไหว้ตามความเหมาะสม (๓ ครั้ง) กล่าวบทนมัสการ “นโม” และ

“คำกล่าวบูชา” พร้อมกับอธิษฐานจิตตั้งสติให้เด็ดเดี่ยวในสิ่งที่ตนตั้งใจจะทำ ด้วยความปรารถนาดี ให้ความจริงใจ และส่งความปรารถนาดีต่อกัน จากนั้นจึงวาง ปล่อย หรือให้กระทงลอยไปตามสายน้ำ

ทำแล้วได้อะไร ตามคติในพระพุทธศาสนาการลอยกระทงก็เพื่อการบูชา และอธิษฐานตั้งใจจะกระทำ ในสิ่งที่พึงประสงค์อันดีงามของตน ด้วยนัยเช่นนี้จึงไม่อาจ “ลอยบาป” “ลอยเคราะห์” และ “ลอยสิ่งที่เป็น อับมงคล” ให้พ้นออกไปจากตนได้ การลอยกระทงจึงเป็นเพียงอุปกรรมและวิธีการสื่อในการบูชาคุณความดีแก่ ผู้ตรวจทเวทให้ปรากฏเป็นรูปธรรม และเป็นอุบายตั้งใจว่าจะ “ลด ละ เลิก” ในสิ่งที่ เป็นอกุศลกรรม งดเว้นและ จะไม่ให้เกิดขึ้นกับตน ถือเป็นมาตรการป้องกัน นอกจากนั้นจะ “เพิ่ม เติม เสริม แต่ง” ในสิ่งที่ เป็นกุศลกรรม สร้างวินัยการดำเนินชีวิตยิ่งกว่าการขอขมา การเช่นไหว้ หรือการแก้ตัว ด้วยพลังอำนาจภายนอกในภายหลัง ทำให้ ผู้ลอยกระทงพึงได้รับ “พร” ที่จะเกิดขึ้นโดยตรงและด้วยตัวเอง ไม่มีผู้ใดจะดลบันดาล ทั้งจะยังประโยชน์ หรือเกิดผลต่อผู้กระทำในเรื่องอื่นตามมา คือ มีพลังที่หล่อเลี้ยงสืบทอดชีวิต (อายุ) มีผิวพรรณผ่องใส (วิถุณะ) มีความสะดวก คล่องแคล่ว (สุขะ) และมีกำลังเรี่ยวแรง (พลัง) อันสมบูรณ์ในขณะนั้น ตามที่ตั้งใจ โดยไม่ต้องรอ หรือขอร้องใคร มีผลพลอยได้ในด้านจิตใจ จะเกิดความร่าเริงเบิกบานใจ (ปราโมช) ความอึดใจ ปลื้มเปรม (ปิติ) ความอ่อนคลาย (ปัสสัทธิ) ความหลุดพ้นไม่ผูกพัน (สุขะ) และความสงบ มั่นคง (สมาธิ) อีกด้วย

ในคืนเพ็ญเดือน ๑๒ ย่อมมีกิจกรรมที่รื่นเริง สนุกสนาน มีพิธีกรรม มีความตั้งใจ กระทงใหญ่ กระทงน้อย สดสวย หลากหลาย และต่างล่องลอยไป เริ่มแต่ริมฝั่งน้ำ ทอดเป็นระยะ ตลอดทั้งสายน้ำ ตามเหตุ ปัจจัยและสิ่งปรุงแต่งพร้อมกันไป มิได้ต่างอะไรกับเรื่อง “ท่อนไม้ลอยน้ำ” ที่กล่าวไว้ใน ทารุขันธสูตร (ที่พระ พุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่หมู่พระภิกษุ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา) ซึ่งมีสาระว่า ท่อนไม้เหล่านั้นบ้างก็ติดอยู่ฝั่งนี้ บ้างก็ติดอยู่ฝั่งโน้น บ้างก็จมระหว่างทาง บ้างก็เกยตื้น บ้างก็ถูกมนุษย์จับไว้ บ้างก็ถูกอมนุษย์จับไว้ บ้างก็ถูก เกลียวน้ำวนไว้ และบ้างก็รอวันผุเน่าภายใน เกิดขึ้นในสายธารดุจกระทงที่ลอย และเหล่าผู้ลอยก็คงจะเป็นเช่นนั้น ในที่สุดทุกกระทงย่อมจบสิ้นไปตามกระแส เพียงต่างเงื่อนไขและเงื่อนไขเวลา คือ บ้างดับลงเพราะเชื้อไฟ ไล่หมด (สิ้นอายุ) บ้างดับลงเพราะน้ำมัน ไชหมด (สิ้นกรรม) และบ้างดับลงเพราะถูกลมพัด (กรรมตัดรอน) ซึ่งเป็นอีก มุมมองหนึ่งเปรียบกับเหล่าผู้ลอย นอกจากเป้าหมายที่กล่าวมาในขั้นต้นแล้ว จะทำให้การลอยกระทงได้สาระอื่น ตามมา กล่าวคือ “ลอยกระทงเป็นธรรม” จักเข้าถึงโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ในขณะที่มีบรรยากาศรื่นเริง สนุกสนาน ปวงชนมากมาย ทุกเพศ ทุกวัย และเสียงเพลงประสานกังวาน “สนุกกันจริงวันลอยกระทง กุศลจะส่งให้เราสุขใจ” ภายได้แสงสี และดอกไม้ไฟ ในขณะเดียวกัน ผสมผสานและสืบทอดกันได้ทุกเป้าหมาย เมื่อนั้นจะไม่มี “กระทงหลงทาง”

เอกสารอ้างอิง

น.ณ ปากน้ำ (นามแฝง) “ประเพณีต่างๆ” สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, พระนคร, ๒๕๒๕
นพมาศ “ตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์” (พิมพ์ครั้งที่ ๑๔) ศิลปบรรณาการ, พระนคร, ๒๕๑๓
ประยงค์ สุวรรณบุบผา “เทศกาลลอยกระทง” โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ, ๒๕๔๒
แปลก สนธิรักษ์ “พิธีกรรมและประเพณี” โรงพิมพ์การศาสนา, กรุงเทพฯ, ธันวาคม ๒๕๙๒
พระครูพัฒนาธิมุต (ประพันธ์) วัดอุปคุด “ประวัติพระอุปคุด” (เอกสารอัดสำเนา วัดสันทรายมูล) เชียงใหม่, ๒๕๕๒
พูนพิศมัย ดิศกุล : ม.จ. “ประเพณีไทย” สำนักพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, พระนคร, ๒๕๑๖
รัชกาลที่ ๕ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒) คลังวิทยา, พระนคร, ๒๕๑๔